

GADÓCZI, ANDREA

WILLIAM BLAKE SZIMBOLIZMUSA ÉS A BIBLIA A "JERUZSÁLEM" C. MŰBEN

A Jeruzsálem (1804--20) a maga kiteljesedett formájában közvetíti nekünk Blake személyes üzenetét, költői érvelését. Míg a Milton c. mű (1804--08) közvetlenül a költői élet személyes és alkotói válságával foglalkozott, addig a Jeruzsálem más módon retrospektív: egy hosszú "tapasztalás-dal", amely a bűnbeesés utáni állapot kozmikus rajza. Szerkezete meglepően hasonlít Ezékiel könyvéhez, és az sem véletlen, hogy mind utalásaiban, mind hangvételében ez Blake "legbiblikusabb" műve.

A mű mind a négy fejezete két ellentétes erő fokozatosan éleződő szembenállására épül. Az 1. fejezetben ez a két erő Albion és Los. A 2. fejezetben ez a szembenállás olyan folyamattá fejlődik, amelyben Los megpróbálja a természet és történelem ismétlődő körforgásából -- amellyé Albion vált -- való megváltás képzetét megformálni. Ez a folyamat a 3. fejezetben a Deizmus és Blake Jézus-konceptiója közötti ellentétben kulminálódik. Ebből az ellentétből emelkedik ki a 4. fejezetben a tévhit és az igazság tisztázó szembeállítás, amely "kiváltja" az Utolsó Ítéletet.

A szükségszerű erkölcsi választáshoz vezető, fokozatosan éleződő antitézisek fő szervezőelvként való alkalmazása emlékeztet a Biblia legfontosabb próféta könyveinek szerkezetére, ahol a történelem szándékosan keveredik a látomásokkal a történetekben; a valós események keverednek azokkal, amelyek bekövetkezésétől a próféta tart, ha a nép továbbra is úgy él, ahogyan addig, illetve azzal, amit bekövetkezni remél, amennyiben az emberek felismerik, hogy fordulóponton állnak, és gondolkodásmódjuk megváltoztatásával az eseményeket is befolyásolhatják.(1)

A Közönséghez címzett első fejezet után mindegyik egy speciális csoporthoz szól: a 2. fejezet a Zsidókhoz, a 3. fejezet a Deistákhoz, a 4.

fejezet pedig a Keresztényekhez. Ez a szándékos négyes tagolódás egyben azt is sugallja, hogy az egyes fejezetek címei a következők legyenek: le-remtés, Megváltás, Ítélet, Újrateremtés.

Karl Kiralis szerint figyelemreméltó a három vallás progresszív kapcsolata az emberi élet három fő szakaszával: a gyermekkorral, a felnőttkorral és az öregkorral, hiszen kimutatható, hogy Blake szerint a zsidók a szellemi gyermekkor, a deisták a felnőttkor, a keresztények pedig vagy az érett kor, vagy a szenilitás állapotában vannak, attól függően, hogy a kereszténység teoretikus potenciálját kihasználják-e, vagy sem. Ugyanis Blake szerint a kereszténységet pontosan kell értelmezni és gyakorolni ahhoz, hogy az érettség korának lehessen tekinteni, másképp az ellentmondás a bűnbocsánat hirdetése és a bosszúállás gyakorlata között a szenilitás jele lesz. Ezzel szemben a gyermek és a zsidó egyaránt hiszi, hirdeti és gyakorolja is a "szemet szemért, fogat fogért" szigorú filozófiáját, nem is próbálva a bűnbocsánat színlelésével védeni tetteit.(2)

A mű progrediálását az mutatja, hogy az 1. fejezet általános bevezetőként, egyfajta előjátékként, nyitányként szolgál a következő három fejezethez. A bűnbeesés történetét mondja el, és mérlegeli azokat az erőket, amelyek segíteni, illetve gátolni fogják az embert. (Ezt a további fejezetekben különféle változatokban, részletesen kimunkálva láthajtuk.) A bűnbeesés leírása után az első fejezet olyan zűrzavarral ér véget, hogy Jézust hívják segítségül, hogy rendet teremtsen olyan stációk megteremtésével, amelyek megszabadítják majd az embereket a bűntől. Ennek a teremtésnek egy kijelölt út lesz az eredménye Ulro-n, vagy a Vétségen (Error) keresztül, amelynek főbb stációit a következő három fejezet írja le, és amelyeknek mindegyike egy bizonyos stáció filozófiai hibáinak az összegzése: a 2. a zsidó vallásé, a 3. a deizmusé, a 4. pedig a kereszténységé.

Az első három fejezet mindegyikének vége határozottan előkészíti a következő fejezetet. A kívánt stációk valóban megjelennek a 2. fejezetben, de a fejezet végén megfogalmazott kérésre, hogy törölkessék el a bűntudat, a 3. fejezetben mindössze az a válasz, hogy Jézus megmutatja, hogyan lehet megszabadulni a bűntudattól: ha mindenki mindenkinek feltétel nélkül megbocsátja bűneit. A 3. fejezet végén Blake hangsúlyozza,

hogy szükségszerűen jön létre a 27 egyházi ciklusa -- vagyis részletesen analizálja az Ádámmal kezdődő és Lutherrel végződő három alapvető állapotot. Végül az ember befejezi földi útját a stációkon keresztül, közelebb-ről a 27 egyházon keresztül, a végtelenségbe. A mű azzal a reménnyel zárul, hogy az evilági életből az örökkévaló életbe vezető ciklus folytatódik.

Mint Karl Kiralis is megállapítja, Blake-nek valószínűleg hármas oka van arra, hogy a zsidó vallást az ember szellemi fejlődésében a gyermekkor állapotának tartsa. Első és legnyilvánvalóbb oka az, hogy a keresztény egyház a zsidó hitet tartja a legkorábbi vallásnak. Másrészt, emberi viszonylatban, a gyermek is a büntetést tanulja meg hamarabb, mint a megbocsátást; előbb meg kell tanulni, hogy fölismerje és gyűlölje a bűnt, ahhoz, hogy meg tudja tanulni megbocsátani azt. A harmadik és legalapvetőbb ok az, hogy a zsidó vallás lényege az erkölcsi törvény -- az erkölcsi törvényhez való ragaszkodást az Istenhez való ragaszkodással azonosítják -- amit legnyilvánvalóbban a Tízparancsolat bizonyít. Ezen alapszik az emberi igazságszolgáltatás egész rendszere, amelyben a vádló, a híró és a hóhér alkotja Blake "pokoli háromságát." Ezt a szigorú, kodifikált rendszert volt hivatva Jézus eltörölni.

Isten elégedetlenségét a zsidó vallással legtisztábban az özönvíz megjelenése mutatja. Azt, hogy az ember is elégedetlen a zsidó hittel abból látjuk, hogy Albion kész meghalni, mivel fél embertársaitól, és mivel meggyőződése, hogy Isten elhagyta őt. Végző jele annak, hogy a zsidó hit át kell, hogy adja a helyét egy következő stációnak az, hogy a fejezet vége felé Albion remény nélkül hal meg, de ismét a Megváltó karjaiban.(3)

Újra emberi viszonylatokban szemlélve a dolgokat, a felnőtté csepere-dő gyermek túljut a természetfölöttiségen, eljut az agnoszticizmushoz. Blake korának agnosztikusai deistáknak nevezték magukat, mivel természetesnek tekintették Isten létét, még akkor is, ha soha nem avatkozott be az általa teremtett anyagi világ működésébe.

Blake szembenállása a deizmussal már két első metszetében, a There's No Natural Religion (1788 körül) és az All Religions are One-ban (1788 körül) is megjelenik. Itt, a Jeruzsálem 3. fejezetében megmutatja, hogy a

deizmus természetes állapota minden ember fejlődésének. Megmutatja, hogy a deizmus hogyan fejleszti ki a héber filozófiából a maga rövidlátó rendszerét, amely megőrzi annak a pogány felfogásnak a zsidó változatát, mely szerint minden a világon vagy erény, vagy bűn. (4)

Blake nem véletlenül választotta Bacont, Newtont és Locke-ot a deisták "gonosz háromságául", bár Voltaire és Rousseau sem kerüli el haragját. Mivel Blake a deizmust alapvetően angol jelenségnek tartotta, ezért a 3. fejezetben az angol ókort igyekszik érvényre juttatni, vagyis az őskelta maradványokat és az Arthur-mondakörbe tartozó alakokat.

A Keresztényekhez címzett 4. fejezet az utolsó az örök halálon át vezető út három állomása között. Ahogyan az agnoszticizmus a zsidó vallásra való válaszként született, úgy a kereszténység az agnoszticizmusra való válaszként fejlődött ki. Blake megmutatja, hogy a hivatalos vagy történelmi kereszténységnek is megvannak a maga hibái, amelyeket föl kell ismerni és el kell vetni. A történelmi kereszténység gyenge pontja, Blake szerint, a nőknek tulajdonított túlzott fontosság. Ő maga is kiemeli a nőt a házi rabszolgaság pozíciójából, és a férfi életének nélkülözhetetlen részévé, sőt, annak inspirációjává teszi; ugyanakkor fölismeri féltékenységet is, nemcsak a többi nővel szemben, hanem a férfi élete munkájával és az örökkévalóság általa érzékelt részével szemben is.

A 4. fejezet azzal kezdődik, hogy Albion fiai királynővé koronázzák Vala-t, akit ők Ráhábnak neveznek, mialatt Jeruzsálem leláncolva fekszik, alapjai porban és szemétkben. (Ez a kép nem furcsa, ha tudjuk, hogy Jeruzsálem egyszerre asszony és város.) Ezáltal egy múlandó, anyagi vallás, a racionális erkölcs vallása jelenik meg a kereszténység álarcában, mialatt a keresztény vallás valódi szelleme elfoglalta, romokban hever. Ráháb először megtagadja, hogy határozott formát öltjön, mert fél, hogy kiderül a megtévesztés, de végül mégiscsak megjelenik a Kerubok között, melyek Blake fogalmai szerint azonosak az Antikrisztussal; a vallás külsőségeivel annak lelke, tartalma helyett. Nemsokkal ezután Los kihirdeti a "Reggel Jelét", mivel a bűn erői formát öltöttek. Ezután Albion felesége, Britannia is megvallja féltékenységet, és azt, hogy az önmegtartóztatást és az erkölcsi törvényt használta fel a férfi fölött való uralkodásra. Önkéntes vallomása után Albion kész magáévá tenni a kereszténység alapelvét, a megbocsátást, és amint ez sikerül neki, újra osztatlanná válik, és

képes megsemmisíteni a Kerubot. Így a háborúskodó Zoák végre újra egyetértésre jutnak; minden ember eggyé válik Albion személyében. (A férfi és a nő akkor vált eggyé, amikor Britannia Albion keblébe tért.) Végül Isten és ember is eggyé válik, és minden a világon humanizálódik.

Az ember, miután elérte a teljes érettség korát, pontosan azért fog újra bűnbe esni, mert szabad; de szabadságával (Jeruzsálemmel) és a költő segítségével újra kezdi majd a földi életből az örökkévalóságba vezető ciklust.

Habár a zsidó hittől a keresztény vallásig progresszív út vezetett, egyfajta regresszív haladás is megfigyelhető, aminek célja, hogy a bűn formát ölthessen, és így elpusztítható legyen.

Mint ahogy a gyermek maga is apa lesz, és minden életkor magában hordja az előző életkorok jellemvonásait, ugyanígy tükrözik egymást a Jeruzsálem egyes fejezetei is; ugyanakkor önálló egységek is maradnak, mint ahogy a gyermek, a fiatalember és az érett férfi is "Egyetlen Ember". A legegyszerűbb példa erre a visszatükröződésre az, hogy a zsidó hit igazságszolgáltatásának és erkölcsi törvényeinek szigorú szabályai újra megjelennek a deistáknál, sőt, a kereszténységben is, amíg teljesen föl nem ismerik és el nem vetik őket. (5)

Az ok, amiért Albion minden fejezetben elfordul, vagy elmenekül az isteni látomás elől, míg Los végig attól fél, hogy az ember elhagyja majd az isteni látomást, és ezért megpróbálja meggátolni őt ebben az, hogy Blake felfogása szerint a történelem minden szakaszában az ember valóban elhagyja az isteni látomást, míg az alkotó művész félti őt és megpróbál segíteni neki.

Hasonlóképpen magyarázható az is, hogy az ember mindhárom fejezetben elbukik. Vagyis, a bűnbeesés az 1. fejezetben kezdődik, de megjelenik a 2. fejezetben is annak alátámasztására, hogy a zsidó vallás nem az igazi hit, a 3.-ban pedig azért, hogy megmutassa, hogy a deizmus sem az.

A Blake-i képzelőerő látomása az emberi életet négyfelvonásos drámának látja: a bűnbeesés; az ember küzdelme a bűnbeesett világban (általában ezt nevezzük történelemnek); a világ megváltása egy isteni származású ember által, amelyben az örök élet és az örök halál egyaránt diadalmaskodik; és az apokalipszis. Ez a négy felvonás megfelel a Jeruzsálem négy részének is. (6)

A Közönséghez címzett első rész szembeállítja a Bűnbocsást Golgonoozával, a művészet palotájával, Őrtornyával, ahonnan a látnok igazi formájában -- alvó óriásként -- láthatja a természetet. A Zsidókhoz címzett második rész a törvények között élő világ látomását állítja szembe azzal, ahogyan a Biblia kifejlődött a történelemből. A Deistákhoz címzett harmadik rész Jézus eljövételét állítja szembe a tanításaival szembeni ellenállással, amit a deizmus jelent. A Keresztényekhez címzett negyedik rész egyszerre foglalkozik az apokalipszissal és az Antikrisztus végső epifániával.

A Jeruzsálem olvasásakor két kérdést kell figyelembe vennünk: hogyan értelmezte Blake a Bibliát, és hogyan illesztette ezt a Biblia-értelmezést angol kontextusba. Mint ahogyan azt Northrop Frye is kifejti Fearful Symmetry c. munkájában, ha a Jeruzsálem-et a Biblia újra-alkotásának fogjuk fel, azt tapasztaljuk, hogy a mű a teológiai pontosságot szinte túlszárnyalva illeszti újra össze a Biblia egyes részeit, szimbolizmusa pedig a bibliai és az angol mondavilág elemeinek kombinációjára épül. Ennek két aspektusa a történelmi, illetve a földrajzi oldal. Ez utóbbi kifejezőmódjában bonyolult, de alapelvét tekintve egyszerű. "Kánaánt" egyszerűen megfelelteti Angliával: Anglia hegyei megfelelnek a palesztin hegyeknek; Derbyshire barlangjai megfelelnek Ábrahám, Dávid és Éliás barlangjainak; London különféle kerületei megfelelnek a bibliai Jeruzsálemnek belül Sionnak, Tophet-nek, a Hinnom völgyének, stb. Még ennél is pontosabb a megfeleltetés Tyburn és a Kálvária-hegy között, valamint Bethlehem és Lambeth között, ahol Blake művei legnagyobb részét írta. Végül Wales, Anglia -- és ahol a szimbolizmus lehetővé teszi -- Skócia megyéit is szisztematikusan felosztja Blake Izrael 12 törzse között.

Ami a történelmi aspektust illeti, a bibliai héber történelemmel párhuzamos angol történelem allegorikus látomásának alapja egy legendaciklus, amely Geoffrey of Monmouth-al kezdődik, és magában foglalja Britannia betelepítésének történetét, különféle királyi személyek krónikáját (Lear, Cymbeline, Sabrina, stb.), Arthur király hőstetteit és Merlin próféciáit. Úgy tűnik, Blake számára a legfontosabb forrás maga Geoffrey volt, és Milton History of Britain-je (1670). Geoffrey történetírásában -- az Ótestamentumhoz hasonlóan -- nevek lajstromát találjuk, és más, bi-

zonytalan értelmű látomásokat; Merlin kétértelmű jóslatai, folklórtörödékek, kegyetlen asszonyi akaral (mint pl. Gwendolen), és más, mozaikszerű, de határozottan szembeötlő elemek tűnnek még föl. Ezen túlmenően Blake azonosítja az angol történelem legendabeli eseményeit azokkal a bibliai eseményekkel, amelyek szerinte egyidőben zajlottak.

Ez a párhuzam sokkal gyakoribb az angol irodalomban, mint ahogy azt gondolnánk -- különösen abban az időben volt ez így, amikor Geoffrey legendáit történelmi hitelességűeknek tartották. Ezek közül a figurák közül Arthur volt a legnépszerűbb a középkortól egészen napjainkig; de Blake-et legfőképpen az érdekelte, hogy milyen szimbólumokat vehet át Geoffrey-től, amelyeket azután "ráhúzhat" saját Útestamentum-értelmezésére; és erre a célra az Arthur-mondakör előtti anyagot találta a legalkalmasabbnak. (7)

Tovább követve Frye gondolatmenetét láthajtuk, hogy Albionnak, csakhogy, mint Izraelnek, 12 fia van, és ahogyan Izrael fiai a hétköznapi emberiséget jelképezték, úgy Albion fiai is -- a költemény nagy részén keresztül -- az emberi természet kísértet-szerű aspektusát, a személyiség összességét jelentik. Izrael fiaival ellentétben Albion fiait mindig ugyanabban a sorrendben nevezi meg Blake: Hand, Hyle, Coban, Gwantok, Peachey, Brereton, Slade, Hutton, Skofeld, Kox, Kotpe és Bowen.

Nyilvánvaló, hogy Albion fiainak mindegyikét megfeleltette Blake Jákob egyik fiával, habár sosem ad erről teljes listát; de Hand és Reuben, illetve Skofeld és József kapcsolata kétségtelen. József volt Jákobnak az a fia, aki siettetette a bűnbeesést, és aki Júdásnak felel meg a tanítványok közül. Ő valójában Jákob tizenegyedik fia, Blake szimbolizmusában mégis a kilencedik. Reuben, Izrael legidősebb fia, néha összes testvérét képviseli, és így Ádámmal hasonló szimbólummá válik. Hasonlóképpen néha Albion összes fiát is a legidősebbik, Hand jelképezi. Reuben és Hand így az átlagembert és annak személyiségét jelentik; a személyiségétől megtisztított Reuben a prófétai képzelőerővé válna, amelyet ebben az esetben Blake az egyetlen ősi brit próféta, Merlin nevével szimbolizál.

Ahogyan Jézus és 12 apostola a képzelőerőt jelképezi, amely bejárja a világot és kész elviselni mindenféle üldöztetést azért, hogy a remény és

élet üzenetét hirdethesse, úgy a bíró és 12 esküdtje ennek egyenes kigúnyolása. Bunyan Pilgrim's Progress-ében (1678--84) Faithful tárgyalásán a 12 esküdt mellett 3 vádló volt: Irígység, Babona és Hízeltetés; és a Bibliában, Jób könyvében is megtaláljuk ugyanezt a képet a 3 vádlóról. Blake számára ez sokkal nyilvánvalóbb szimbóluma az Antikrisztusnak, mint az esküdtszék, mert a Bibliában is a Sátán elsősorban vádló, a Sátán lelke pedig a társadalomban "a bűn vádja". Hand ily módon megfelel Bunyan Irígység-ének, aki a középszerűség gyűlölete a zsenivel szemben, ami a halálnak felel meg a társadalomban, bármik is a mozgatóerő, vagy gyakorlati következményei. Coban valószínűleg Bacon nevének anagrammája, hiszen Blake számára a hamis tanok összegezése nem lehet teljes anélkül, hogy összefüggésbe ne hozná Bacon, Locke és Newton "szentségtelen háromságával", akik közül az utóbbi kettőhöz Hyle, illetve Hand tartozik.

Ahogy Hand az ingadozó, álhtatlan Reuben-nel van kapcsolatban, úgy Hyle és Coban Simeonra, illetve Levire emlékeztet, Izraelnek arra a két fiára, akik az erkölcsi törvény két nagy intézményét jelképezik: a háborút és a vallást, pontosabban a gyilkos bosszúállást és a dézsmaszedő papságot.

Blake idejében Hand és Hyle a deizmus két fontos tartópillére lett: a józan értelem és a természet filozófiája, amit Voltaire, illetve Rousseau munkái testesítettek meg. Rousseau csak a józan ész korábban alakíthatta ki a maga természet-koncepcióját, Voltaire racionalizmusát pedig csak egy olyan kor produkálhatta, amely elfogadta a természeti ember jóságát. Blake ellenszenve Voltaire iránt pedig legalább akkora volt, mint Voltaire csodálata Newton és a deista Anglia iránt. (8)

A Biblia kezdőképe a víz uralta káosz, és egy, a szellemi gyermekkorban lévő emberpár. De mire a Biblia végére érünk, feltűnik, hogy a könyv kezdetén -- mint az epikai műveknél általában, az "in medias res" alapján -- a cselekmény már meglehetősen előrehaladott állapotban van. Kronológiailag Mózes I. könyvét meg kellene előznie egy olyan előjátéknak, amelyben az osztatlan isteni és emberi lény az izzó anyagból megformálja az egész természet körvonalait. Amennyiben eléggé ihletettek lennénk ahhoz, hogy megalkossunk egy ilyen előjátékot, az nagyon hasonló lenne a Jelenések Könyvének konklúziójához. Eszerint minden dolog az isteni embertől,

Jézustól eredt, és őbelé is tér majd vissza; az élet teljes látomása kört zár be.

Ha viszont a Biblia ott kezdődne, ahol most véget ér, akkor zárt körben mutatná be a látomást, a zárt kör pedig nemcsak a természetes ciklusok végtelen újraismétlődését sugallná, hanem azt is, hogy maga az élet is ugyanilyen módon halad újra meg újra a bűnbeeséstől az apokalipszisig. Blake szimbólumrendszerében ez Urthona szellemének, a végtelen idő érzetének a győzelmét jelentené mestere, Los fölött, aki az időnek mint önálló formának a látomása; és így végérvényesen elferdítené az "örökkévalóság" bibliai jelentését.

A Biblia végső megértése a könyv záró "anódja" és nyitó "katódja" közötti szikrában van; ha ez a rés nem lenne, a Biblia nem stimulálná a képzelőerőt a megértés erőfeszítésére, amely újratерemt, ahelyett, hogy passzívan követné a látomás körvonalát. Akkor értjük meg igazán a Bibliát, ha keresztülférközünk ezen a Jelenések Könyve és Mózes I. könyve közötti szűk résen, és akkor magunk alatt láthatjuk a Biblia egész, hatalmas látomását: a létezés hatalmas körforgását a bűnbeesett világ megteremtésétől a büntelen világ újratерemtéséig. Ha ezen a résen belül maradunk, akkor belül maradunk ezen a körforgáson, amely ezáltal látomásunk külső felületévé válik. (9)

Van még egy fontos kérdés, bár ez nem kerül nyíltan említésre a műben. Miután Jézus láthatóvá tette a bűnt a maga társadalmában, amivel aztán saját pusztulását idézte elő, katonák fogták el egy kertben, hazaárulással és istenkáromlással, vagyis az egyház és az állam ellen elkövetett bűnnel vádolták, és a megkorbácsolás, kigúnyolás és keresztrefeszítés véres ritusával végezték ki. A zsarnokság hatalmas kereke átgázolt rajta, és folytatta útját.

A Blake-ról szóló életrajzi írásokból tudjuk, hogy a Jeruzsálem tervezgetése közben Anglia kevés prófétáinak egyike is szembekerült egy katonával egy kertben, aminek az lett a következménye, hogy felségsértéssel vádolták, ami felért az istenkáromlással, mivel állítólag azt mondta, hogy "átkozott legyen a király", ami nyilvánvaló sértés az Egyház Fejére. Az eredeti, teljes büntetés az ilyenfajta felségárulásért szintén véres

ritus, amely felakasztásból, kasztrálásból és felnégyelésből áll. Az a bizonyos kerék újra készen állt, hogy mozgásba jöjjön, ezúttal azonban valami "hiba" történt. Blake-et szabadon bocsátották, talán mert a társadalom nem tartotta elég veszélyesnek. Akárhogy is volt; mindenesetre folytathatta munkáját. De ez a kis megingás, nyikorgás a gépezetben az éles fülnek talán azt sugallhatja, hogy valahol hiba van; valami olyan hiba, ami akár összeomláshoz is vezethet. Talán a kor valamelyik próféta (az, hogy Blake-e, vagy valaki más, nem igazán fontos) learathatja a próféták végső és igazi győzelmét; azt a győzelmet, ami a Bibliában csak Jónásnak adatott meg (ő pedig nem tudta fölbecsülni e győzelem jelentőségét): azt tudniillik, hogy a küszöbön álló tragédiáról szóló jóslata hamisnak bizonyul, mert hallgatnak rá az emberek, és megfogadják intelmeit.

Jegyzetek

(Pontosabb adatokat lásd az irodalomjegyzékben)

1. Harold BLOOM, Blake's Apocalypse. A Study in Poetic Argument, 367. o.
2. Karl KIRALIS, The Theme and Structure of W. Blake's "Jerusalem".
(The Divine Vision. Studies in the Poetry and Art of
W. Blake) 147--148. ll.
3. Karl KIRALIS, i. m. 149--150. ll.
4. Karl KIRALIS, i. m. 150. o.
5. Karl KIRALIS, i. m. 158--159. ll.
6. Northrop FRYE, Fearful Symmetry, 357. o.
7. Northrop FRYE, i. m. 360--374. ll.
8. Northrop FRYE, i. m. 375--378. ll.
9. Northrop FRYE, i. m. 386. o.

Irodalomjegyzék

Primer források:

1. The Complete Writings of William Blake with Variant Readings.
Szerk.: Geoffrey KEYNES, London, Oxford University Press, 1966.
2. New American Strandard Bible
Thomas Nelson Publishers, Nashville, Camden, New York, 1977.

Szekunder források:

1. DEER, John, Blake's Visionary Universe, New York, Manchester University Press, 1969.
2. BLOOM, Harold, Blake's Apocalypse. A Study in Poetic Argument.
New York, Doubleday and Co. Inc., 1963.
3. BULLETT, Gerald, The English Mystics, London, 1950.
4. DIGBY, George Wingfield, Symbol and Image in W. Blake, Oxford, Clarendon Press, 1957.
5. FRYE, Northrop (szerk.), Blake. A Collection of Critical Essays.
New Jersey, Prince Hall Inc., Englewood Cliffs, 1966.
6. FRYE, Northrop, Fearful Symmetry. A study of William Blake.
Princeton, Princeton University Press, 1974.
7. GILCHRIST, Alexander, Life of William Blake, London, 1945.
Everyman Library.
8. KIRALIS, Karl, "The Theme and Structure of W. Blake's "Jerusalem" in:
The Divine Vision. Studies in the Poetry and Art of William Blake born
November 28th, 1757. Szerk.: Vivian DE SOLA PINTO, For the W. Blake
Bicentenary Committee, London, Victor Gollanz Ltd, 1957.

the first of these is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the
the eleventh is the fact that the
the twelfth is the fact that the
the thirteenth is the fact that the
the fourteenth is the fact that the
the fifteenth is the fact that the
the sixteenth is the fact that the
the seventeenth is the fact that the
the eighteenth is the fact that the
the nineteenth is the fact that the
the twentieth is the fact that the
the twenty-first is the fact that the
the twenty-second is the fact that the
the twenty-third is the fact that the
the twenty-fourth is the fact that the
the twenty-fifth is the fact that the
the twenty-sixth is the fact that the
the twenty-seventh is the fact that the
the twenty-eighth is the fact that the
the twenty-ninth is the fact that the
the thirtieth is the fact that the
the thirty-first is the fact that the
the thirty-second is the fact that the
the thirty-third is the fact that the
the thirty-fourth is the fact that the
the thirty-fifth is the fact that the
the thirty-sixth is the fact that the
the thirty-seventh is the fact that the
the thirty-eighth is the fact that the
the thirty-ninth is the fact that the
the fortieth is the fact that the
the forty-first is the fact that the
the forty-second is the fact that the
the forty-third is the fact that the
the forty-fourth is the fact that the
the forty-fifth is the fact that the
the forty-sixth is the fact that the
the forty-seventh is the fact that the
the forty-eighth is the fact that the
the forty-ninth is the fact that the
the fiftieth is the fact that the
the fifty-first is the fact that the
the fifty-second is the fact that the
the fifty-third is the fact that the
the fifty-fourth is the fact that the
the fifty-fifth is the fact that the
the fifty-sixth is the fact that the
the fifty-seventh is the fact that the
the fifty-eighth is the fact that the
the fifty-ninth is the fact that the
the sixtieth is the fact that the
the sixty-first is the fact that the
the sixty-second is the fact that the
the sixty-third is the fact that the
the sixty-fourth is the fact that the
the sixty-fifth is the fact that the
the sixty-sixth is the fact that the
the sixty-seventh is the fact that the
the sixty-eighth is the fact that the
the sixty-ninth is the fact that the
the seventieth is the fact that the
the seventy-first is the fact that the
the seventy-second is the fact that the
the seventy-third is the fact that the
the seventy-fourth is the fact that the
the seventy-fifth is the fact that the
the seventy-sixth is the fact that the
the seventy-seventh is the fact that the
the seventy-eighth is the fact that the
the seventy-ninth is the fact that the
the eightieth is the fact that the
the eighty-first is the fact that the
the eighty-second is the fact that the
the eighty-third is the fact that the
the eighty-fourth is the fact that the
the eighty-fifth is the fact that the
the eighty-sixth is the fact that the
the eighty-seventh is the fact that the
the eighty-eighth is the fact that the
the eighty-ninth is the fact that the
the ninetieth is the fact that the
the ninety-first is the fact that the
the ninety-second is the fact that the
the ninety-third is the fact that the
the ninety-fourth is the fact that the
the ninety-fifth is the fact that the
the ninety-sixth is the fact that the
the ninety-seventh is the fact that the
the ninety-eighth is the fact that the
the ninety-ninth is the fact that the
the hundredth is the fact that the